

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

ДИПЛОМСКИ РАД

**Стефан Душан и Византија од 1346. до
1355. године**

Ментор:

Проф. др Влада Станковић

Студент:

Миљан Корновић ИС 11/15

Београд, септембар 2019.

Садржај

Списак скраћеница.....	3
Предговор.....	6
1. Увод.....	8
1.1 Стефана Душана до крунисања за краља Србије.....	8
1.2 Стефан Душан и Андроник III	10
1.3 Почетак грађанског рата и савез са Јованом Кантакузином.....	12
1.4 Савез са цариградским ренгентством.....	15
2. Идеја царства и крунисање Стефана Душана за цара.....	17
2.1. Душанова царска идеологија и питање поделе земље.....	22
2.2 Византијско гледање на царство у Србији.....	26
3. Последња освајања византијских територија.....	28
4. Почетак отвореног непријатељства.....	32
5. Стари противници и нови савезници.....	37
6. Дешавања на граници и прекинути планови.....	41
Карте.....	43
Закључак.....	45
Списак литературе.....	46

Списак скраћеница

Извори:

*Византијски извори за историју народа
Југославије VI*, Београд 1986, (приредили:
Ф. Баришић и Б. Ферјанчић)

Данилови настављачи, *Животи краљева
и архиепископа српских*, Београд 1989,
(приредио: Г. Мак Данијел)

Г. Цамблак, *Житије Стефана Дечанског*,
Београд 1989, (приредио: Д. Петровић)

Литература:

Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан
Душан краљ и цар*, Београд 2005

Р. Радић, *Време Јована V Палеолога
(1332-1391)*, Београд 1993.

Историја српског народа, први том,
приредио Сима Ћирковић, Београд 1981.

М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*,
Београд 1989.

К. Лиречек, *Историја Срба I*, Београд
1952.

Г. Острогорски, *Историја Византије*,
Београд 1959.

ВИИНЈ VI

Данилови настављачи

Цамблак, *Житије Стефана Дечанског*.

Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан
Душан краљ и цар*.

Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*

ИСН I

М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*

К. Лиречек, *Историја Срба I*

Г. Острогорски, *Историја Византије*

Г. Острогорски, *Душан и његова властела у борби са Византијом*, Сабрана дела IV, Београд 1970

Г. Острогорски, *Византијски систем хијерархије држава*, Сабрана дела VI, Београд 1970.

Г. Острогорски, *Византијски цар и светски хијерархијски поредак*, Сабрана дела VI, Београд 1970.

С. Пириватрић, *Улазак Стефана Душана у Царство*, Зборник радова Византолошког института XLIV (2007)
Сима М. Ћирковић, *Србија и Царство*, Глас САНУ, Одељење историјских наука 10 (1998)

Божидар Ферјачић, *Византија према српском царству*, Глас САНУ, Одељење историјских наука 10 (1998)

Љубомир Максимовић, *Српска царска титула*, Глас САНУ, Одељење историјских наука 10 (1998)

Бојана Павловић, *Срби у делима Димитрија Кидона*, Зборник радова Византолошког института XLIX (2012)

М. Динић, *Душанова царска титула у очима савременика*, Зборник у част шесте стогодишњице законика цара Душана I, Београд 1951

Б. Павловић, *Срби у делима Димитрија Кидона*, Зборник радова Византолошког института, XLIX, Београд 2012.

Г. Острогорски, *Душан и његова властела у борби са Византијом*

Г. Острогорски, *Византијски систем хијерархије држава*

Г. Острогорски, *Византијски цар и светски хијерархијски поредак*

С.Пириватрић, *Улазак Стефана Душана у Царство*

Сима М. Ћирковић, *Србија и Царство*

Божидар Ферјачић, *Византија према српском царству*

Љубомир Максимовић, *Српска царска титула*

Бојана Павловић, *Срби у делима Димитрија Кидона*

М. Динић, *Душанова царска титула у очима савременика*

Б. Павловић, *Срби у делима Димитрија Кидона*

Предговор

Стефан Душан се родио 1308. године. Његов отац Стефан Дечански је услед прогонства био принуђен да седам година проведе у Цариграду, где је Душан проводио своје прве године детињства. Сећање на период проведен у Цариграду је без сумње оставило утисак на њега, што је допринело његовим плановима и жељама да после војних успеха створи једно царство које би заменило византијско и чије би тековине наставиле да живе кроз ново српско-ромејско царство.

Две године касније по повратку из прогонства, Душан је постао „млади краљ“ на државном сабору 1322. године добивши на управу Зету. Од тог тренутка почиње процес његовог владарског и ратничког каљења које доноси прве резултате већ 1329. године, када је растерао богумиле који су опљачкали цркву светог Николе Бањског. Први озбиљан успех постигао је 1330. године када се истакао у бици код Велбужда где је са својим оцем Стефаном Дечанским сломио савез бугарског и византијског цара. У тим тренутцима Србија постаје најјача сила на западном делу балканског полуострва, а властела схвата да је Душан тај који ће њихове освајачке апетите заситити. Уследило је збацивање његовог оца јер његова политика није одговарала ратоборној властели и друго крунисање Душана за краља, али овог пута право и дораслог владарском позиву.

Користећи неповољне прилике у византијском царству, Душан и његова војска, коју предводе способне војсковође Прељуб и полубрат Симеон, временом продиру дубоко на југ према Византији и стижу до Волоског залива. Пошто је залазак једног царства најављивало свитање другог, Душан схвата да је дошло време да се његови снови из детињства остваре, а то је значило освојити Цариград и створити ново Царство. Први корак ка томе је било освајање Сера 1345. године где се неформално прогласио за наследника цариградских василевса. Промене које је увео виделе су се у политичким документима које је издавао и структури саме државе, верским и законодавним институцијама и звањима његових људи после 1346. године.

Како је ново време доносило ново бремене, Душан је увидео шта се дешава испред његових граница па је 1354. године авињонском папи Иноћентију VI предложио да

заједно крену у нови крташки поход против неверника. Папа је пристао и именовао Душана за капетана хришћанства, како би се хришћанска васељена сачувала пред налетима неверника. Но, наредне 1355. године Душан умире и планови о одбрани хришћанства ће касније бити поверени другима. Српско царство које је у том тренутку било једина озбиљна балканска сила која је могла да се одупре доласку Турака, сада остаје наслеђе које се полако растаче под не толико способним Душановим сином Урошем. Како он није био неко ко је дорастао владарском позиву царства, великаши из Урошеве близине почињу да отимају делове држава за себе, владају самостално и окрећу се једни против других. Турски освајачи у тим условима нису имали неког већег напора у освајању, осим да буду стрпљиви и да сачекају да се они међусобно ослабе, чиме су им сами отварали пут ка новом Царству које је заменило све балканске државе.

1. Увод

1.1 Стефан Душан до крунисања за краља Србије

Стефан Душан је рођен 1308. године¹, као први син краља Стефана Уроша III и Теодоре, ћерке бугарског цара Смилца². Након сукоба Стефана Дечанског са оцем, краљем Милутином у Зети 1314. године, он је наредио да се син Стефан одведе у Скопље и ослепи. Пошто је ослепљен, послат је у изгнанство у Цариград заједно са женом и синовима. Душанов млађи брат Душица је умро у Цариграду. Породица је била смештена у манастир Св. Јована Претече (Подрома), где су уживали благонаклоност цара Андроника II Палеолога³.

Након залагања за Стефана код краља Милутина од стране епископа Данила и архиепископа Никодима⁴ 1320. године, он је одобрио његов повратак у Србију. Већ јесени 1321. године, краљ Милутин се тешко разболео и умро 29. октобра 1321. године. После очеве смрти Стефан је морао да води борбе са полубратом Константином за српски престо. Крунисање Стефана Уроша III обављено је на Богојављење 6. јануара 1322. године и крунисао га је архиепископ Данило II Пећки⁵. Крунисањем је краљу додато име Урош по оцу и деди, а његовом сину младом краљу Душану додато је владарско име Стефан.

Душан је добио на управу област Зете, а пошто је имао само 14 година управу су вршили краљевски службеници о којима се мало зна⁶. На граничним пределима Душанове области избијали су стални сукоби са суседима, пре свих са баном Стјепаном II Котроманићем и Дубровником⁷.

¹ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар (1331-1355)*, Београд 2005, 25

² М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, Београд, 1989, 228

³ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 27.

⁴ *Историја српског народа*, I, приредио Сима Ћирковић, Београд 1981, 496.

⁵ Исто, 496-497.

⁶ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 31-32.

⁷ Исто, 31-40.

Главни правац ширења српске државе био је ка југу. После збацивања византијског цара Андроника II Палеолога, долази до погоршања односа између Србије и Византије јер је српски краљ Стефан Дечански у последњој фази грађанског рата у Византији подржавао Андроника II⁸. У пролеће 1330. године склопљен је савез против Србије, између бугарског цара Михаила Шишмана и византијског цара Андроника III Палеолога. Савезници су требали истовремено да нападну Србију са југа и истока⁹. Међутим до заједничке акције није дошло јер је јула 1330. године, византиски цар, Андроник III упао у Македонију и чекао исход сукоба Срба и Бугара дошавши до Пелагонијске равнице¹⁰.

Бугарски цар је напао Србију крајем јула 1330. године, српски краљ је одлучио прво да се сукоби са бугарском војском. Битка се одиграла код Велбужда 28. јула 1330. године у којој је српска војска победила. Пошто је у бици погинуо Михаило Шишман, на бугарски престо је постављен син сестре српског краља, Ане и Михајла Шишмана из првог брака Иван Стефан¹¹. Према речима настављача архиепископа Данила „ *млади краљ се веома прослави у томе рату*“¹². Византиски цар видевши исход битке код Велбужда одустао је од већег похода у Македонији. Битка код Велбужда значила је прекретницу у судбини балканских земаља и ударирила је темељ српској превласти на Балкану¹³.

Недуго после победе код Велбужда, долази до сукоба између краља Стефана Дечанског и његовог сина младог краља Стефана Душана. Историчар Нићифор Григора тврди да је узрок што се краљ Стефан Дечански поново оженио, Маријом Палеолог и са њом почео да добија децу, што је забринуло младог краља. Властела је терала младог краља да се обрачуна са оцем¹⁴. Данилов настављач сву кривицу сваљује на Стефана Дечанског, он је Душана „ *омрзнуо савршеном мржњом*“ хтео је „ *љутом смрћу осудити свог сина*“¹⁵. Сукоб је избио јануара 1331. године, Стефан Дечански је са војском упао у синовљеву земљу (Зету) и тамо разрушио синовљев двор код Скадра на Дримцу. Син са

⁸ Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1969, 467.

⁹ Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 40-41.

¹⁰ Р. Радић, *Време Јована V Палеолога (1332- 1391)*, Београд 2013, 78.

¹¹ ИСН I, 507.

¹² Данилови настављачи, *Животи краљева и архиепископа српских*, Београд 1989, 44, (Приредио: Г. Мак Доналд).

¹³ Г. Острогорски, *Историја*, 471.

¹⁴ Византијски извори за историју народа југославије VI, Београд 1986, (Приредили: Ф. Баришић и Б. Ферјанчић), 211-212.

¹⁵ Данилови настављачи, 60.

својом властелом је пребегао на другу страну реке Бојане. Мир између оца и сина је склопљен априла 1331. године али није дуго трајао.¹⁶ О сукобу који је уследио пише Данилов настављач, по његовим речима краљ је позвао сина на састанак а Душан слутећи опасност позва своју властелу да са њим напусте земљу. Властела то одбија и наговара Душана да се сукоби са оцем и уклони узрок опасности¹⁷.

Душан је на крају пристао и напао 21. августа 1331. године оца у Неродимљу. Стефан Дечански је био изненађен нападом због чега се повукао у тврђаву Петрич одакле се предао сину. Заточен је у Звечану где је и умро 11. новембра исте године. У то време без подршке Србије у Бугарској је збачен са престола Иван Стефан. Нићифор Григора помиње да је Дечански заточен и задављен по жељи властеле.¹⁸ Григорије Цамблак, каснији писац, помиње смрт дављењем али кривицу приписује Душану¹⁹. Душан је после тих догађаја крунисан у Сврчину 8 септембра 1331. године од стране архиепископа Данила II²⁰.

1.2 Стефан Душан и Андроник III

Главна покретачка снага ширења државе на византијске области била је српска властела. Она је краља Душана довела на власт, па је краљ морао да крене у нове освајачке походе ка југу што је властела од краља и очекивала.²¹ Како Нићифор Григора у свом делу говори, у јесен 1331. године краљ Душан је предузео први поход и освојио је територију до Струме и Амфиопоља са Струмицом и околиним местима.²² Да би још успешније ратовао са Византијом, краљ Душан је средио унутрашње прилике и довео у ред односе са суседима.²³ Са Бугарском и њеним новим царем склопио је савез 1332. године, учвршћен браком са сестром цара Јована Александра, Јеленом.²⁴ Крајем 1333. године, краљу Душану

¹⁶ ИСН I, 509.

¹⁷ Данилови настављачи, 63-65.

¹⁸ ВИИНЈ VI, 211-212.

¹⁹ Г. Цамблак, *Житије Стефана Дечанског*, Београд 1989, (Приредио: Д. Петровић), 71.

²⁰ ИСН I, 510.

²¹ Г. Острогорски, *Душан и његова властела у борби против Византије, сабрана дела 4*, Београд 1970, 191.

²² ВИИНЈ VI, 213.

²³ Р.Радић, *Време Јована V Палеолога*, 93.

²⁴ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 62-65.

у Србију је дошао неочекивано угледни византијски пребег Сиргијан. Његов долазак омогућио је краљу Душану шире освајачке намере у Македонији.²⁵ Напад на Македонију почео је у пролеће 1334. године, Срби су заузели Охрид и Прилеп, а Сиргијан са српским одредима више мањих места и значајан град Костур. Крајњи циљ савезника био је Солун, због чега се византијски цар јако забринуо и због ових освајања отишао у Солун где му се, како Кантакузин говори у свом делу, Сфранцес Палеолог понудио да зароби Сиргијана. Он је привидно прешао краљу Душану како би га заробио, што је и урадио и затим га на превару убио на реци Галик.²⁶ Сиргијанова смрт пореметила је освајачке планове краља Душана.

По Даниловом настављачу 26. августа 1334. године, на реци Галик код Солуна састали су се српски краљ и византијски цар и склопили мир.²⁷ Србима су остали градови : Охрид, Прилеп и Струмица, док је Византији враћено све што је Сиргијан освојио са градом Костуром.²⁸ Мир је одговарао и Србији јер је крајем 1334. године или јануара 1335. године угарски краљ Карло Роберт напао север Србије, док се за то време византијски цар спремао да поврати власт над континенталним деловима Грчке. По непосредном доласку краља Душана у нападнуте делове са српском војском, Угри су почели да се повлаче у хаосу преко Саве, због чега су се многи удавили.²⁹ После тога до новог сусрета између краља Душана и цара Андроника III дошло је 1336. године, у Радовишту у Македонији. Овај сусрет само Кантакузин помиње од савремених извора.³⁰ Од склопљеног мира 1334. године па до смрти цара Андроника III краљ Душан није нападао Византију³¹, па је цар Андроник III под власт царства могао да врати Тесалију 1336. године и Епир 1340. године.

²⁵ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 52-53.

²⁶ ВИИНЈ VI, 342-344.

²⁷ Данилови настављачи, 73.

²⁸ ИСН I, 514.

²⁹ Исто, 515.

³⁰ ВИИНЈ VI, 352-353.

³¹ Г. Острогорски, *Историја*, 474.

1.3 Почетак грађанског рата и савез са Јованом Кантакузином

Након смрти цара Андроника III 15. јуна 1341. године, у Византији долази до превирања која су потстакла краља Стефана Душана да обнови своју освајачку политику.³² Српски краљ је са војском провалио у преостали део Македоније, прошао поред Солуна и зауставио се код села Крићани. Међутим, деловањем Јована Кантакузина поново је обновљен мир са српским краљем.³³ Царева смрт била је увод у нови грађански рат у Византији који је убрзао пропаст хиљадугодишњег царства.³⁴

Цара Андроника III наследио је син Јован V Палеолог али пошто је имао само девет година, требао је имати намесника. Управо је борба око намесништва била главни узрок избијања грађанског рата. На једној страни био је велики доместик Јован Кантакузин а на другој страни његова опозиција предвођена царицом мајком Аном Савојском, патријархом Јованом Калекасом и великим дуксом Алексијем Апокавком. Осим политичке борбе око намесништва, овај грађански рат је имао свој социјални и верски сукоб који је поделио цело византијско друштво на две супротстављене стране.³⁵

Ана Савојска је искористила одлазак Јована Кантакузина 28. септембра 1341. године из престонице и извршила државни удар. По Апокавковом наређењу Кантакузинове присталице су протеране из Цариграда.³⁶ Кантакузинов одговор на прогон присталица био је проглашење себе за цара 26. октобра 1341. године у Дидимотици, поштујући начело легитимитета.³⁷

У овим догађајима Кантакузина је подржавала крупна аристократија, којој је и сам припадао, а у верском сукобу је био на страни исихаста. Цариградско ренгентство је имало подршку нижих слојева друштва у борби са Кантакузином док су у верском сукобу били против исихаста.³⁸ Патријарх Јован Калекас је ескомуницирао Јована Кантакузина,

³² ИСН I, 516.

³³ ВИИНЈ VI, 358-361

³⁴ Г. Острогорски, *Историја*, 474-476.

³⁵ Исто 476.

³⁶ Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 124-125.

³⁷ Исто, 127.

³⁸ Г. Острогорски, *Историја*, 478-480.

што је онемогућило било какав споразум између завађених страна.³⁹ У лето 1342. године, социјални покрет против аристократије и њеног заштитника Кантакузина, био је толико велик да је Кантакузин доведен у безизлазну ситуацију.⁴⁰ Он са 2000 својих највернијих присталица креће ка Србији по помоћ од српског краља.⁴¹ Како Кантакузин у свом делу говори о путовању у Србију. Прво је био љубазно примљен од великаша Михаила код Просека. Затим је код Велеса срео значајног српског великаша Јована Оливера, ког је знао од раније.

Управо је Јован Оливер био посредник да дође до састанка између двојице владара. Оливер је упутио Кантакузина у Скопље, Оливер је отишао у крај звани Морава и састао се са краљем Душаном који је испраћао супругу Јелену у госте брату Александру бугарском цару. Када је краљ Душан сазнао за долазак важног госта у Србију одмах је са супругом кренуо у сусрет Кантакузину.⁴² До сусрета краља Стефана Душана и Јована Кантакузина је дошло у јулу 1342. године, у двору у Паунима код Приштине. Иако су обојица имали интересе за заједничку сарадњу, у савезу су видели личну корист. Кантакузин је хтео да помоћу српског краља ступи на престо у Византији, а краљ Душан је долазак Кантакузина на престо видео као сјајну прилику за наставак своје освајачке политике и ширења своје државе.

Упркос тешким преговорима, савез је склопљен под условом да сваки владар задржи градове које сам освоји.⁴³ Кантакузин у свом делу каже да му је краљ као награду за помоћ тражио све градове потчињене Ромејима на западу од Христовоља, а ако би то било превише онда западно од Солуна. Кантакузин је то одбио и тражио савез пријатељства ради. У прихватању савеза Кантакузин истиче улогу краљице Јелене и српске властеле. Савез је склопљен под условом да Кантакузин не тражи ни један раније освојени град од краља Душана, а да он неприсвоји ниједан град који сада држе Ромеји већ само да помогне као савезник цара да их освоји.⁴⁴ Након постигнутог споразума јула 1342. године, савезници заједно крећу у јесен исте године на град Сер који је чувао прилаз

³⁹ Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 129.

⁴⁰ Исто, 138.

⁴¹ Г. Острогорски, *Историја*, 480.

⁴² ВИИНЈ VI, 377-386.

⁴³ ИСН I, 516.

⁴⁴ ВИИНЈ VI, 392-401.

Солуну. Српску војску предводили су Јован Оливер и војвода Вратко. Но, савезничка акција била је неуспешна због епидемије која је захватила српску војску и од које је умрло 1500 војника.⁴⁵ Кантакузин је већ марта 1343. године са српском војском покушао поново да заузме Сер али безуспешно.⁴⁶

Први већи неспоразум између савезника био је Душаново заузимање града Водена, како Кантакузин каже, поткупљивањем посаде па је Кантакузин морао да препусти Воден Србима.⁴⁷ Краљ Душан је поред заједничких савезничких акција водио и самосталне акције. Први правац Душанових акција био је ка Албанији. Крајем 1342. године, освојио је простране територије у Албанији са градовима Бератом, Канином и Кројом чиме је загосподарио целом Албанијом осим приморског града Драча.⁴⁸ Други правац ширења српске државе ишао је ка југоисточној Македонији, где је краљ Душан крајем 1342. и почетком 1343. године самостално освојио тврђаве Костур, Хлерин и Воден.

Такође је почетком 1343. године заузео тврђаву Мелник, некада у поседу Хреље, великог великаша краља Стефана Дечанског.⁴⁹ Планови двојице савезника били су различити док је Јован Кантакузин желео да се домогне царског трона, српски краљ је тежио стварању велике српске државе па су оваква дешавања водила ка коначном раскиду савеза. По Нићифору Григори, цариградска влада је још августа 1342. године покушала да раскине савез српског краља са узурпатором, нудећи краљу Душану грчке земље до Христовоља које би као царски зет добио његов син Урош у мираз.⁵⁰ По Кантакузину је било два посланства царице Ане Савојске која су нудила све градове западно од Христовоља осим Солуна, али их је Душан одбио.⁵¹ До коначног раскида савеза између краља Душана и Јована Кантакузина је дошло априла 1343. године, када је Кантакузин по речима Нићифора Григоре, изговарајући се да иде у лов самостално напустио заједнички табор и заузео град Верију, за који се интересовао и краљ Душан.⁵² Овај савез је од почетка био осуђен на пропаст због различитих интереса двојице савезника. Важан догађај

⁴⁵ ВИИНЈ VI, 410-414.

⁴⁶ М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, 58.

⁴⁷ ВИИНЈ VI, 414-418.

⁴⁸ М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, 158-159.

⁴⁹ Исто, 159.

⁵⁰ ВИИНЈ VI, 238.

⁵¹ Исто, 417-418.

⁵² Исто, 244-247.

који је претходио раскиду савеза било је признавање Кантакузина за цара од стране тесалских великаша децембра 1342. године, чиме је Кантакузин постао мање завистан од помоћи краља Душана јер је стекао подршку унутар царства. Савез са Кантакузином је краљу Душану на крају постао сметња у даљим освајачким плановима према Византији.⁵³

1.4 Савез са цариградским ренгенством

Раскиду савеза са Кантакузином свакако је помогла јака дипломатска активност цариградског ренгентства. У преговорима Душана са ренгенством су посредовали Млечани путем свог поклисара у Србији Марина Винијера, па је савез са цариградским ренгенством склопљен августа 1343. године.⁵⁴ Душанов син Урош верен је сестром младог цара Јована V Палеолога у лето исте године. Сада је Кантакузину краљ Душан постао велики непријатељ.

Он је тада нашао новог савезника у селџучком емиру Умуру и од тада ће стално уживати помоћ Турака, прво Селџука а затим Османлија. Ова помоћ ће касније донети победу Кантакузину у грађанском рату.⁵⁵ Такође је склопио савез са Момчилом који је често мењао стране у грађанском рату. Срби су у пролеће 1344. године заузели Верију којом је управљао Кантакузинов син Манојло који је протеран у Тесалију. Исте године у пролеће су заузели и град Зихну⁵⁶. До првог сукоба српске војске и Селџука дошло је маја 1344. године код Стефанијане где су Селџуци лукавством тешко поразили Србе, којима је командовао војвода Прељуб.⁵⁷ У међувремену је Кантакузина у пролеће 1344. године напустио Момчило и прешао на страну ренгентства, а наредне године у пролеће 1345. године њему долазе у помоћ Селџуци са 20000 коњаника. Прво је 7. јуна 1345. године у бици код Перитеориона страдао Момчило, после чега Кантакузин креће на Душана али одустаје јер је у Цариграду убијен Алексије Апокавк 11. јуна 1345. године. После је

⁵³ М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, 159.

⁵⁴ Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 129.

⁵⁵ Г. Острогорски, *Историја*, 482.

⁵⁶ ИСН I, 522.

⁵⁷ ВИИИЈ VI, 458-459.

кренуо на Цариград али није успео да уђе у град јер су се савезници Селџуци вратили у Малу Азију.

Краљ Душан је још у лето 1345. године опседао Сер, али се повукао због претње Селџука. Пошто је сазнао за одлазак Селџука у Малу Азију поново је напао Сер и освојио га 24. септембра 1345. године.⁵⁸ Кантакузин у свом делу говори да је краљ Душан заузео Сер деловањем његових присталица изнутра.⁵⁹ Нићифор Григора у свом делу наводи да се територија све до Хрисопоља са Сером без Солуна потчинио краљу Душану *„јер Византинцима је било лакше да признају власт страног владара него Јована Кантакузина“*.⁶⁰ Овим освајањима је скоро цела Македонија са халкидичким полуострвом дошла под српску власт. Георгије Острогорски је правилно закључио да се царство Стефана Душана према истоку простирало и до теснаца источно од Хрисопоља. На овој страни српска граница неће се мењати до Душанове смрти.⁶¹

⁵⁸ ИСН I,522- 523.

⁵⁹ ВИИНЈ VI, 482.

⁶⁰ Исто, 262-271.

⁶¹ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 144-148.

2. Идеја царства и крунисање Стефана Душана за цара

У византијском царству је постојао изграђен систем „хијерархије држава“ на чијем челу је стајала сама Византија, као легитимни носилац идеје универзалног царства.⁶² Врховна власт на коју је Византија полагала право била је идејне природе. Она је заузимала највиши ранг у хијерархијском систему држава, док су друге државе биле на нижим ступњевима те лествице. Ранг који је владар и земља којом је владао заузимала у хијерархији држава изражавао се владарском титулом. Отуда велики значај питања титуле и велика византијска осетљивост на сваку промену владарске титулатуре која је значила и осетно померање ранга у оквиру те хијерархије држава и промену дотадашњег правног положаја⁶³.

Византијска идеја царства држала се чврсто кроз векове упркос свим променама. И као и све друго та се идеја овде јавља у хришћанској верзији. Прелаз из паганског у хришћанско царство у време Константина Великог одиграло се без икаквих спољних промена идеје о царској власти. Власт владара сачувала је божански карактер (хеленистичко-римског култа) владара живео је и даље у хришћанском византијском Царству у свој својој старој слави⁶⁴. Хришћанско византијско царство прихватило је овакво схватање јер хришћанима ништа није могло изгледати природније него да у хришћанском цару виде владар кога им је одредила божија воља. Цар је изабраник божији кога је божанско провиђење позвало да влада и да испуњава божију вољу као владар царства које Бог штити.

Ова идеја доминира у свести свих Византинаца, од цара до последњег поданика. Византијски дворски церемонијал имао је за циљ величање цара и његовог царства што је био израз јединствене идеологије Царства⁶⁵. Стварање хијерархијског поретка је

⁶² М. Динић, *Душанова царска титула у очима савременика*, Зборник у част шесте стогодишњице закона цара Душана I, Београд 1951, 87.

⁶³ Г. Острогорски, *Византијски систем хијерархије држав; Сабрана дела Георгија Острогорског V*, Београд 1970, 239-241.

⁶⁴ Г. Острогорски, *Византијски цар и светски хијерархиски поредак, Сабрана дела Георгија Острогорског V*, Београд 1970, 263-264.

⁶⁵ Исто, 264-265.

специфична карактеристика византијске државе јер је она хтела да буде одраз Царства божијег, па је са појавом хришћанских идеја апсолутна власт римског цара и даље расла.

Христољубиви византијски владар био је римски цар и царство којим је по божијем позиву владао било је римско царство. Наслеђе Рима, као и вера у божанско порекло царске власти, представља извор из кога је потекла замисао о апсолутној моћи византијских царева и њихове претензије на власт у свету и изван граница њиховог царства.⁶⁶ Идеја да може постојати само једно једино законито царство представља основно начело свих византијских политичких доктрина. Са правне и идеолошке тачке гледишта византијско царство је као једино законито Царство на земљи имало виши положај него све остале земље, па чак и онда кад су оне уживале политичку независност и постале много моћније од самог Царства. Средњовековне државе чиниле су делове компликоване хијерархије држава и на челу те хијерархије била је Византија и њен владар као римски цар и поглавар хришћанства.⁶⁷

Тај систем хијерархије држава у хришћанској васељени упорно је брањен, али је више пута угрожаван амбицијама појединих владара који су веровали да им снага и политички углед дају право на уздизање царског достојанства. Први који је оспорио византијски царски универзализам је био франачки владар Карло Велики крунисан од стране папе на Божић 25. децембра 800. године у Ахену. Због сложене политичке ситуације и да би избегла сукоб са тада најмоћнијим владарем, Византија је признала царску круну 812. године Карлу Великом али са ограничењем на Франке. Византијски цар се од тада титулише као василевс Ромеја.⁶⁸ Следећи покушај узурпације положаја цара Ромеја извео је моћни бугарски владар Симеон (893-927), крунисан 913. године, од стране цариградског патријарха Николе Мистика. Циљ му био да сруши Византију и да уместо ње оснује ново бугарско-грчко царство које би наследило господарећи положај Византије у хришћанском свету. Византија се прво противила, али је на крају признала Симеону и његовом сину Петру (927-969) титулу василевса Бугарске. Од тада се византијски цареви

⁶⁶ Г. Острогорски, *Византијски цар и светски хијерархијски поредак*, 266-268.

⁶⁷ Исто, 268.

⁶⁸ Б. Ферјанчић, *Византија према српском царству*, Глас САНУ, одељење историјских наука, књига X, Београд 1998, 156.

називају „*автократори и василевси Ромеја*“.⁶⁹ До уздизања на царство српска средњовековна држава под династијом Немањића морала је да превали дуг пут који је обухватио неких 200 година властитог успона и сучељавања са Византијом; господарем, непријатељем и примером за угледање.⁷⁰ Стефан Душан када је дошао на власт, пред очима је имао два царства, једно од кога је сва идеологија једног јединог царства потицала и друго које је својом егзистенцијом доказивало да су могућа и друга царства.⁷¹ Идеја царства је постепено сазрела у мислима и државно-правним плановима Стефана Душана. За време владавине краља Стефана Душана у Србији се полако јављала идеја о потреби да се држава уздигне на степен царства.⁷² Три битна услова који су могли утицати на српски пут ка царству били су територија, економски потенцијал и војна снага.

Цела српска држава настала је на територији отргнутој од Византије, али су за њено уздизање у најјачу балканску силу важна освајања од времена краља Милутина па до освајања краља и цара Стефана Душана. Значајно место на путу ка царској титули Стефана Душана су имали преговори које је у лето 1342. године водио са византијским претендентом Јованом Кантакузином. Стефан Душан је већ тада полагао право на градове и територије царства које ће тек освојити.⁷³ Његови освајачки походи и успешна освајања византијске територије без сумње су допринели да је идеја о српском царству и више него могућа. Грчке земље се у владарској титулатури спомињу одмах након већих освајачких успеха 1342-1343. године, када је краљ Стефан Душан као савезник Кантакузина, али и самосталним походима, освајао градове у Македонији и Албанији после чега се у његовим потписима спомињу „грчке земље“, односно титула „честник Грком“. У својој владарској титули отворено је испољавао претензије на суделовање у Царству.⁷⁴

Одлучујућа етапа у освајању византијских територија која је убрзала одлуку српског краља да се прогласи за цара уследила је у лето и јесен 1345. године, када је српски краљ заузео крајеве југоисточне Македоније са полуострвом Халкидиком и градом

⁶⁹ Б. Ферјанчић, *Византија према српском царству*, 157.

⁷⁰ Љ. Максимовић, *Српска царска титула*, Глас САНУ, одељење историјских наука, књига X, Београд 1998, 173.

⁷¹ Сима М. Ћирковић, *Србија и Царство*, Глас САНУ, одељење историјских наука, књига X, Београд 1998, 148.

⁷² Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 149.

⁷³ С. Ћирковић, *Србија и царство*, 148-149.

⁷⁴ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 149.

Сером. На путу према царској круни краљ Стефан Душан је потпуно следио византијске узоре према којим је уздицање једног василевса пролазило кроз одређене етапе церемонијала. Пре крунисања обављало се проглашење које није имало црквени карактер⁷⁵ а вршене су и неопходне припреме јер је сам чин могао наићи на отпор светогорског монаштва и у целој православној цркви. Српски краљ због тога шаље свог логотета Хрса на преговоре са светогорским Протатом који су новембра 1345. године окончани споразумом, где се он обавезао да поштује све што је том приликом утаначено.⁷⁶ Прва и најважнија тачка споразума је била прихватање Стефана Душана за легитимног владара Свете Горе уз компромисно решење: Протат је прихватио да се име Стефана Душана помиње приликом богослужења у свим светогорским манастирима али после имена ромејског цара. Тиме је легализована власт српског владара у Светој Гори а он се заузврат обавезао да ће поштовати дотадашње привилегије и поседе, уз доделу неких нових поседа.⁷⁷

Коначна одлука о проглашењу за цара донета је пре октобра 1345. године, највероватније непосредно после освајања града Сера.⁷⁸ Јануара наредне године, даровао је прву грчку хрисовуљу манастиру Ивиру на којој је сачуван његов потпис на грчком језику „*Стефан у Христу Богу верни цар и самодржац Србије и Романије*“. Општа хрисовуља издата свим светогорским манастирима новембра 1345. године, документ потписан на српском језику: „*Стефан у Христу Богу верни краљ и самодржац Србије и Романије*“. Наведене две грчке хрисовуље Стефана Душана показују да је он проглашен за цара између новембра 1345. и јануара 1346. године. Могуће да је свечаност проглашења обављена на Божић 1345. године у Серу. Тиме је учињен први значајан корак на путу ка царској титули.⁷⁹ О проглашењу за цара говоре и савремени византијски извори. Кантакузин у свом делу говори да после освајања Сера и већег дела државе Ромеја, Стефан Душан „*прогласи себе за цара Ромеја и Трибала (Срба), сину додели достојанство краља*“.⁸⁰ Нићифор Григора у свом делу је оставио детаљнији опис проглашења Стефана Душана за цара: „*Због тога краљ осећајући се јачим и испунивши се највећом охолошћу,*

⁷⁵ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 159.

⁷⁶ М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, 162.

⁷⁷ Исто, 162.

⁷⁸ ИСН I, 526-527.

⁷⁹ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 150-151.

⁸⁰ ВИИИ VI, 482-484.

јер мислио је да ништа што је од Византа остало под Ромејима неће одолети Његовој сили и владарској власти, прогласи се царем Ромеја и варварски живот замени ромејским обичајима, па се јавно служио владарском капом и сјајним одеждама, које приличе тој великој части и служи се и до данас“.⁸¹ Да би српски владар успешно завршио свој пут ка царству, његову царску титулу требало је да потврди црква обредом крунисања и миропомазања. Цариградски патријарх је крунисао Ромеје на истоку а римски папа на западу. У тадашњим околностима Стефан Душан није могао очекивати круну ни од једног ни од другог. Царство је морало имати сопствену патријаршију и патријарха па је одлучено да се то достојанство додели српском архиепископу. Ту одлуку поржали су српска и охридска архиепископија и трновска патријаршија.⁸²

Уз пристанак три аутокефалне цркве и у присуству њихових поглавара, српски архиепископ Јоаникије проглашен је за патријарха, можда већ у јануару, а најкасније у априлу 1346. године. Овим чином створени су услови да царско крунисање и миропомазање обави српски патријарх.⁸³ Проглашење царства и патријаршије, цара и патријарха прихватио је државни сабор одржан у Скопљу. По византијском церемонијалу, Стефан Душан Немањић је крунисан царском круном у граду Скопљу на Ускрс 16. априла 1346. године.⁸⁴ Царску круну примио је с благословом из руку српског патријарха Јоаникија и трновског патријарха Симеона, а такође и уз благослов српских, бугарских и једног дела грчких архијереја, светогорског протата, свих игумана и најугледнијих светогорских монаха. Изостао је ипак најважнији благослов цариградског патријарха. Стефан Душан је стекао царску круну и основао патријаршју без сагласности византијског цара и цариградског патријарха, али је образложење за свој поступак нашао у учењу хришћанске цркве. Бог је тај који му је даровао царство, а божија воља и милост узнела га је „од краљевства на православно царство“, а царски венац примио је из Христових руку. Законитост поступка Стефана Душана осигуравала је дакле божија воља.⁸⁵ И Јован Кантакузин и Нићифор Григора у својим делима желели су да умање значај крунисања Стефана Душана које је било уприличено по свим правилима те

⁸¹ ВИНЈ VI, 265.

⁸² М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, 162.

⁸³ Исто, 162.

⁸⁴ ИСН I, 527.

⁸⁵ М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, 162.

церемоније у царству Ромеја. После априла 1346. године, ни Кантакузин ни Григора не придају Стефану Душану титулу василевса, већ га називају краљем.⁸⁶ Начело хијерархије држава оставило је не промењено, борба се водила за највиши ранг за царско достојанство.⁸⁷

2.1 Душанова царска идеологија и питање поделе земље

Основ његове царске идеологије, према ранијим уверењима, био је да је узимањем царске титуле Стефан Душан намеравао да, слично плану бугарског цара Симеона, освоји Цариград, сруши Византију и да на њеним темељима образује ново српско – грчко царство које би наследило претензије царства Ромеја.⁸⁸ Уочени су главни чиниоци у обликовању идеје царства у политици Стефана Душана. Један од одлучујућих фактора било је освајање пространих византијских територија. Други значајан темељ Душанове царске идеологије је позивање на познате традиције према којима су сви цареви Ромеја у ствари наследници првог хришћанског цара Константина Великог.⁸⁹ Према мишљењу Симе Ћирковића улазак Стефана Душана у царство био је миран и компромисан.⁹⁰ Сима Ћирковић верује да је Душанова царска идеологија била у почетку слична „бугарском моделу“, а то је подразумевало учествовање у царевању, али без жеље да га разоре и замене.⁹¹

Тако да се у периоду савеза са претендентом Кантакузином, Стефан Душан може сматрати неком врстом савладара према Византији. Ипак уласком Јована Кантакузина у престоницу фебруара 1347. године, односи између њих двојице се погоршавају и кулминацију добијају до 1350. године када се Стефан Душан приближио Јовану V Палеологу и тиме престао да буде учесник у Царству и постао супарник.⁹² У

⁸⁶ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 152.

⁸⁷ Г. Острогорски, *Византијски систем хијерархије држава*, 245.

⁸⁸ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 158.

⁸⁹ Исто, 158.

⁹⁰ С. Ћирковић, *Србија и Царство*, 151.

⁹¹ С. Пириватрић, *Улазак Стефана Душана у царство*, 382.

⁹² Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 159.

средњовековним условима повеље су биле право огледало државно-правних, титуларних и територијалних претензија. Тако исто и у царским претензијама Стефана Душана најбоље сведочанство су повеље које је издавао. Он је био први српски владар који је издавао на грчком језику писане хрисовуље, оверене златним печатом што је представљало искључиво право цара Ромеја.⁹³ Такође битна је и чињеница да је Стефан Душан након крунисања за цара потписивао простагме менологемом, врстом потписа која је некада била искључиви прерогатив цариградског василевса и автократора.⁹⁴ У потписима Стефана Душана у време царства појављују се етнички и географски називи којих нема у годинама краљевства.

У српским хрисовуљама насталим после априла 1346. године, Стефан Душан се најчешће потписивао као „као цар Срба и Грка“, што подсећа на узор византијских царева чија се титула увек везује за појам Ромеја, за етнички и државно правни појам а не географску категорију. У грчким хрисовуљама он се најчешће потписује као „*Стефан у Христу Богу верни цар и самодржац Србије и Романије*“. ⁹⁵ Израз Романија у грчким хрисовуљама Стефана Душана сачињавају „географски и културни моменат“, а у њега су укључене све земље „традиционално сматране византијским“. Веома је значајно што цар Стефан Душан у потписима хрисовуља у обе верзије, увек на првом месту наводи Србе и Србију као што је то било у време краљевине,⁹⁶ зато што су они били најважнији ослонац власти Стефана Душана и нису могли бити заобиђени.

Ограничење његове титуле се види у томе што се цар Стефан Душан никада не назива царем Ромеја, иако је под својом влашћу имао велики део византијског царства. Промена титуле се одразила у раду државних ковница. После тога чина Душан је ковао новац са царском титулом у натписима на српском и латинском језику и тај новац био је бољег квалитета у односу на раније серије новца у Србији.⁹⁷ Царска титула Стефана Душана имала је свој утицај у градитељству и сликарству тог времена. Царска идеја Стефана Душана нашла је свој пун израз у зидању манастира Св. Арханђела код Призрена. Дошло је до важне промене у ликовној представи владајуће породице на фрескама, где у

⁹³ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 160.

⁹⁴ С. Пириватрић, *Улазак Стефана Душана у царство*, 382.

⁹⁵ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 160-161.

⁹⁶ Љ. Максимовић, *Српска Царска титула*, 185-186.

⁹⁷ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 161.

ранијим композицијама породице краља Стефана Душана у средини је био млади Урош окружен родитељима, а после априла 1346. године у средишту стоји цар Стефан Душан по узору на византијску царску иконографију. Такође је важна промена у представи лозе Немањића, која је први пут сликана у Грачаници краља Милутина (1320. године). У тим композицијама из доба краљевства у врху лозе је представљен родоначелник династије Стефан Немања, затим се у низу налазе његови потомци до владара из времена сликања лозе. У таквим композицијама се после 1346. године сада на врху лозе слика краљ и цар Стефан Душан, сам или са супругом Јеленом и сином Урошем, док се поштовани преци и Стефан Немања налазе у доњем делу композиције.⁹⁸ Стварањем царства по византијском узору цар Стефан Душан је почео да својој истакнутој властели додељује највиша византијска достојанства деспота, севастократора, кесара. Титулу деспота стекао је полубрат Стефана Душана Симеон-Синиша Палеолог, а такође и брат царице Јелене Јован Асен. До 1349. године деспот је постао и угледни великаш Јован Оливер.

Титулу деспота добио је и великаш Иваниш о коме се мало зна а чији су поседи били у Топлици. Титулу севастократора добили су Бранко Младеновић, родоначелник великашке породице Бранковић, титулу севастократора добио је Дејан, родоначелник породице Дејановић (Драгаш) и супруг сестре Цара Стефана Душана Јевдокије. Титулу севастократора носио је и Јован Оливер док није постао деспот. Титулу кесара добили су Гргур Голубић, затим најистакнутији Душанов војсковођа Прељуб, који је био ожењен царском рођаком Ирином. Исту титулу кесара добио је Душанов „суродник и братучед“ Војихна.⁹⁹ И у Србији као и у Византији добијање највиших титула зависило је од степена сродства њихових породица са царском породицом. Највише византантјске титуле у Србији се додељују тек после крунисања Стефана Душана за цара, јер по византијским државно-правним нормама једино цар има право да додељује њихове положаје.¹⁰⁰ Са узимањем царске титуле Душан добио је право да поставља законе општег карактера. Циљ свог законодавног рада цар Стефан Душан је покушао да објасни у уводној повељи првог дела Законика где се види да крајњи циљеви нису били овоземаљски. Царско законодавство има универзални задатак, баш као што се и само царство у начелу простире

⁹⁸ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 161-163.

⁹⁹ ИСН I, 531- 532.

¹⁰⁰ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 176-177.

по свој хришћанској васељени.¹⁰¹ Душанов Законик је вероватно најзначајнији српски правни споменик средњег века. Први део Законика је проглашен на државном сабору у Скопљу 21. маја 1349. године у присуству патријарха Јоаникија, високих представника цркве, цара и његове властеле. Први део Законика се састојао од 135 чланова. Други део закона од 136 до 201 члана донет је на сабору у Серу 1354. године. Законик је регулисао црквене одредбе, односе властеле и зависног становништва, а добар део чланова се односио на рад судства.¹⁰²

О подели српске државе након проглашења Стефана Душана за цара од извора једино говори Нићифор Григора у свом делу где каже „А од тада је са сином поделио читаву државу „њему (сину) уступио је да по трибалским обичајима влада (земљом) од Јонског Залива и реке Дунав до града Скопља, коју (земљу) додирује и велика река Вардар, спуштајући се нагло одоздо а себи (узе) одатле (од Скопља) ромејске земље а градове према уобичајеном ромејском начину живота до пролаза код кланаца Христопоља “.¹⁰³ Закључак је да је територија српског царства остала јединствена и да је личност цара Стефана Душана представљала основни чинилац обједињених српских и византијских земаља у његовим границама. То доказује Душанов законик у коме се не помиње краљ, односно Урош, јер је у управном систему хијерархије, јурисдикцији и методи владања није било ничег што би одговарало подели на земљу краљеву и земљу цареву¹⁰⁴.

На поделу земље се налази у повељи коју је цар Стефан Душан издао Дубровчанима 20. септембра 1349. године где се код сваког помена државне територије спомиње „земља царева “ и „земља краљева“. Очигледно се и у овом наглашеном паралелизму царског и краљевског не одражава стварна подела државе, већ настојање да се нагласи државни континуитет важан у односима са Венецијом која је била тада врховни господар Дубровника, како је закључио Сима Ћирковић у свом истраживању повеља и Душановог законика.¹⁰⁵ Битно је навести да Кантакузин у свом делу, приликом описа проглашења Стефана Душана за цара, говори како је његов син Урош добио титулу

¹⁰¹ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 227-228.

¹⁰² ИСН I, 560- 561.

¹⁰³ ВИИНЈ VI, 270.

¹⁰⁴ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 156- 157.

¹⁰⁵ С. Ћирковић, *Србија и Царство*, 151-152.

краља и на тај начин постао савладар оцу.¹⁰⁶ Додељивањем Урошу титуле краља, Стефан Душан је желео да сачува одређене државно-правне традиције у Србији чиме се наглашавао континуитет српске државе, нарочито значајан у односима са Дубровником.¹⁰⁷

2.2 Византијско гледање на царство у Србији

Када се разматра питање реакције из Византије на крунисање Стефана Душана за цара, треба узети у обзир контекст грађанског рата који се тада налазио у завршној фази¹⁰⁸. С тим у вези прва реакција на Душаново крунисање из Византије била је приватног карактера а дошла је од стране Јована Кантакузина. Кантакузин се крнисао у Андријанопољу за цара на празник св. Константина и Јелене 21. маја 1346. године, крунисање је обавио јерусалимски патријарх Лазар. То је био лични одговор Јована Кантакузина на недавин чин крунисања у Скопљу за цара Стефана Душана.¹⁰⁹ Званичан протест из Византије против крунисања Стефана Душана за цара и проглашења патријаршије није потекао од световних власти већ од васељенске патријаршије.¹¹⁰

О овој византијској реакцији говори домаћи извор, настављач Данила II, у белешци о животу српског патријарха Саве „ *А тадањи патријарх царствујућег града васељенски кир Калист, посла и „одлучи“ цара са патријархом и његове архијереје*“.¹¹¹ Кључан догађај који је претходио изрицању верске казне „изошштења“ био је улазак Кантакузина у Цариград 2. фебруара 1347. године, као победника у грађанском рату. Кантакузин је у своју потоњу политику унео све своје непријатељство према Стефану Душану.¹¹² Васељенски патријарх Калист „изошштио“ је српског цара, патријарха и архијереје у свом првом понтификату, дакле између 1350. и 1353. године и на тај начин их искључио из православног света. За инспиратора чина „изошштења“ са великом поузданошћу може се сматрати Јован Кантакузин. Он је „изошштење“ српског цара, патријарха и архијереја

¹⁰⁶ ВИНЈ VI, 482-484.

¹⁰⁷ Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 155.

¹⁰⁸ С. Пириватрић, *Улазак Стефана Душана у царство*, 399.

¹⁰⁹ Б. Ферјанчић, *Византија према српском царству*, 160-162.

¹¹⁰ Исто, 162.

¹¹¹ Данилови настављачи, 129.

¹¹² С. Пириватрић, *Улазак Стефана Душана у царство*, 405-406.

искористио за политичку припрему похода на Србију у јесен 1350. године¹¹³ али са исте стране уследио је корак сасвим супротног карактера. Легитимни византијски цар Јован V Палеолог је крајем пролећа 1351. године, надамак Солуна, склопио споразум о савезништву са Стефаном Душаном упереним против заједничког непријатеља Јована Кантакузина. Најважнија тачка тог споразума се може наслутити из хрисовуље Јована V Палеолога манастиру Хиландару јула 1351. године, у којој он Стефана Душана назива „преузвишени василевс Србије и вољени стриц царства ми кир Стефан“. Тиме је легитимни византијски цар признао Стефану Душану царску титулу, али је она била ограничена на Србију и то је представљало највеће могуће признање царске титуле Стефана Душана са византијске стране.¹¹⁴

Царска титула Стефана Душана добила је још једно признање са византијске стране од часних манастира и монаха Свете горе Атонске. Значајна је чињеница да су они међу првима признали царску титулу Стефана Душана јер су свечаном крунисању у Скопљу 16. априла 1346. године присуствовали светогорски прот Теодорет, сви игумани и старци сабора атонског. Светогорци су Стефана Душана називали својим царем и господарем, али не и царем Ромеја.¹¹⁵ Царску титулу Стефана Душана је признао и поздравио бугарски цар Јован Александар, брат Душанове супруге Јелене. Папска курија и римско-немачки цар нису признавали Душанову царску титулу. Угарска која је од почетка 13. века унела Србију у титулу свог краља стално је тежила да завлада Србијом. Због тога ни не чуди што она није признавала уздизање Србије на царство. Став Венеције према узимању царске титуле био је равнодушан; није одбијала да призна новог цара али није показивала ни нарочиту ревност да га ословљава титулом цара. Венеција је Стефана Душана и његовог сина Уроша ословљавала час краљевима час царевима. Босна је иначе поступала исто као и Дубровник, како ће називати српског владара зависило је од тога коме се обраћају. У писмима упућеним Стефану Душану називају га царем, али у писмима упућеним Угарској називају га краљем.¹¹⁶

¹¹³ Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 166.

¹¹⁴ Исто, 167-168.

¹¹⁵ Исто, 168-169.

¹¹⁶ М. Динић, *Душанова царска титула у очима савременика*, 105-115.

3. Последња освајања византијских територија

Након великог територијалног ширења на рачун Византије, постигнутих освајачким походима Стефана Душана до краја 1345. године, уследио је период застоја у освајањима византијских територија. Разлог за предах у освајачком походу били су промене које су се догодиле у Византији тог времена. У време када је Стефан Душан крунисан за цара у Византији се одиграла завршна фаза грађанског рата између претендента Јована Кантакузина и цариградског регентства на челу са царицом-мајком Аном Савојском. За Кантакузина завршна фаза грађанског рата значила је победу¹¹⁷ а његов улазак у Цариград у ноћи између 2. и 3. фебруара 1347. године, означио је његову победу у грађанском рату. Јован Кантакузин је са царицом- мајком склопио споразум 8. фебруара 1347. године. и по том споразуму Кантакузин се наметнуо као регент младом цару Јовану V Палеологу у трајању од десет година, после чега ће млади цар постати савладар Кантакузину.¹¹⁸ Кантакузин је поново крунисан за цара али овог пута од стране цариградског патријарха Исидора 21. маја 1347. године у Цариграду. Он је поништио ескомуникацију Јована Кантакузина изречену од стране бившег патријарха Јована XIV Калекаса.

Кантакузин је младог цара Јована V Палеолога оженио са својом ћерком Јеленом, 24. или 28. маја 1347. Године.¹¹⁹ Победа у грађанском рату значила је слом социјалнореволуционарног покрета у Византији. Иако се покрет зилота још неко време одржавао на власти у Солуну, његова победа је уједно била и победа исихазма.¹²⁰ Смиривање прилика у Византији свакако није одговарало интересима цара Стефана Душана.¹²¹ Након сређивања ситуације унутар саме Византије, цар Јован VI Кантакузин је покушао да води активнију политику према српском владару служећи се дипломатским средствима.¹²² Цар Јован Кантакузин у пролеће 1347. године послао је на српски двор посланике са захтевом да српски владар врати градове које је освојио после склапања

¹¹⁷ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 179.

¹¹⁸ Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 165-166.

¹¹⁹ Исто, 167-168.

¹²⁰ Г. Острогорски, *Историја*, 485.

¹²¹ М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, 166.

¹²² ИСН I, 542.

уговора о савезу са Кантакузином и заклетве. Ово посланство није постигло успех, па је Кантакузин послао друго посланство са истим захтевима уз претњом Стефану Душану да ће против њега да зарати уз помоћ савезника Турака. Ни друго посланство није имало успеха. Кантакузин после шаље посланство своје зету селџучком емиру Орхану тражећи помоћ у борби са српским владаром, који као помоћ шаље војску од 10000 људи под командом својих синова. Како Кантакузин говори у свом делу „*цар одмах посла са њима и сина Матију као заповедника војске Ромеја и нареди, да пошто без опасности пређу границу ромејске државе, сместа нападну Трибале*“. Ромеји и Селџуци су заједно опустошили област Мигдонију коју су тада држали Срби под својом влашћу. Пошто су опљачкали српске обласи Селџуци су се преко Хелеспонта вратили у Малу Азију.¹²³ Јован Кантакузин је у пролеће 1348. године, поново послао посланство на двор Стефана Душана али ни ово треће посланство није имало успеха.¹²⁴ Стефан Душан је својим претходним освајањима Македоније и Албаније пресекао везу између престонице Цариграда и нешто пре тога повраћених провинција византијског царства.

Солун је остао попут острва, окружен територијама под влашћу српског цара. Пред царем Стефаном Душаном су лежала два дела царства; један на југу који је почињао на границама Тесалије и Епира и други на истоку, сведен на део Тракије и цариградску околину.¹²⁵ Српски цар је планирао нове походе против Византије. Следећи његов освајачки поход био је уперен према Епиру, који је 1340. године враћен у границе ромејског царства. Према Доналду Николу, српско освајање Епира одвијало се постепено, 1346. године Срби су освојили Јањину, а град Арту и јужне делове епирске области освојили су 1347. године. Након освајања Епира, цар Душан издао је грчку хрисовуљу у децембру 1347. године светогорском манастиру Великој лаври Св. Атанасија. Ову грчку хрисовуљу Душан је потписао на српском језику као „*Стефан у Христу Богу верни цар Срба и Грка и деспотата и западне земље*“. Полазећи од чињенице да су владари тзв. епирске државе Анђела носили деспотску титулу, подразумева се да „деспотат“ у потпису Душанове хрисовуље Великој лаври Св. Атанасија се односи на Епир, што доказује да је

¹²³ Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 181-182.

¹²⁴ Исто, 182.

¹²⁵ ИСН I, 542.

он освојен пре децембра 1347. године. Управа у Епиру поверена је полубрату Симеону Палеологу, коме је додељена деспотска титула.¹²⁶

Након освајања Епира, Стефан Душан се окренуо према Тесалији у којој је као поверљиви човек цара Јована VI Кантакузина био намесник његов нећак Јован Анђео. Она је враћена под ромејску власт 1336. године после смрти деспота Јована II Орсинија 1335. године. Пошто је југоисточним крајевима Балкана и Тесалијом беснела куга 1347. године, од које је преминуо и Јован Анђео, српски цар је искористио прилику и брзом акцијом његове војске под заповедништвом војсковође Прељуба освојио је Тесалију 1348. године.¹²⁷ За намесника Тесалије поставио војсковођу Прељуба доделивши му титулу кесара. Време освајање Тесалије се сазнаје из грчке хрисовуље Стефана Душана из новембра 1348. године, издата манастиру Св. Богородице у Ликусади. Из хрисовуље се закључује да је Тесалија заузета пре новембра 1348. године.¹²⁸ Стефан Душан је брачним везама ојачао положај својих намесника, па је полубрата Симеона Палеолога оженио са Томаидом, ћерком покојног епирског деспота Јована II Орсинија, последњег самосталног владара Епира. Свог шурака Јована Комнина Асена, намесника у Албанији, оженио је са Аном Палеолог мајком Томаиде. Тиме су нови властодршци осигурали законитост своје власти и код домаћег становништва. Освајањем Епира и Тесалије са којом је заузета и Акарнанија, Душанова држава се простирала од Корнитског залива на југу до Дунава на северу и од обала Јадранског мора на западу до Егејског мора на истоку.¹²⁹

Заузимањем Епира и Тесалије заокружена је територија српског царства. То су уједно били и последњи Душанови освајачки походи, међутим то није значило одустајање од његових нових освајачких планова. Један од главних приоритета српског цара било је освајање Солуна. У Солуну су још од почетка грађанског рата владали зилоти, велики непријатељи Кантакузина, који ни после преузимања власти није успео да сломи отпор зилота.¹³⁰ Они, како Кантакузин у свом делу говори „*одлучише да се одрекну цара (Јована Кантакузина) и да му се не потчине и запрети ако их не остави на миру да ће предати*

¹²⁶ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 183- 186.

¹²⁷ Исто, 186- 188.

¹²⁸ Исто, 188-189.

¹²⁹ М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, 168.

¹³⁰ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 245-246.

град Трибалима“.¹³¹ Присталице Јована Кантакузина у Солуну предводио је Алексије Метохит и он је својим деловањем слабио положај зилота. Након наглог јачања Кантакузинових присталица вођа зилота Андрија Палеолог је напустио град. Након тога, зилоти су све чинили како би се град предао Стефану Душану.¹³² Кантакузин у свом делу говори „Краљ, наиме, уопште није штедео новаца, него је много давао а још више обећавао“, даље у тексту још каже „и сам Краљ на њихове наговоре у близини се улогорио и опсео је град“.¹³³ Кантакузин је својим присталицама помогао тако што се обратио свом зету за помоћ, османском емиру Орхану, који је послао 20000 коњаника на челу са својим сином Сулејманом.¹³⁴

Међутим, Турци нису кренули на Србе, већ су пљачкали области бугарског цара Јована Александра. Кантакузин је 1350. године у пратњи свог зета, цара Јована V Палеолога, најзад ушао у град који му се најдуже опирао.¹³⁵ Цар Стефан Душан није само припремао напад на Солун, већ су његови освајачки планови били усмерени и ка Цариграду који без учешћа флоте није могао бити освојен. Стефан Душан се за помоћ обратио Млечанима априла 1350. године посредством посланика Михаила Буђе, тражећи од њих флоту неопходну за освајање Цариграда. У обраћању Млечанима напоменуо је да, осим престонице Цариграда „је већ освојио десет дванаестина царства Ромеја“. Као награду за тражену помоћ Стефан Душан је нудио Епир или цариградску колонију Перу која је била у рукама Ђеновљана, њихових највећих супарника.¹³⁶

Венецији је одговарао антиђеновљански став цара Јована VI Кантакузина, изражен током читаве његове политичке каријере, па је млетачки сенат уручио посланику Стефана Душана негативан одговор 3. маја 1350. године.¹³⁷ Млетачкој републици је више одговарала слаба власт византијских царева у Цариграду, од које је лако добијала повластице, него личност јаког владара какав је био Стефан Душан са којим би добијање повластица ишло много теже.¹³⁸ Помоћ млетачке флоте није добио али је 25. маја 1350.

¹³¹ ВИИНЈ VI, 490.

¹³² Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 246.

¹³³ ВИИНЈ VI, 492.

¹³⁴ Исто, 493.

¹³⁵ Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 246-247.

¹³⁶ Исто, 192.

¹³⁷ Р.Радић, *Време Јована V Палеолога*, 188.

¹³⁸ Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 192-193.

године, српском цару и његовој породици додељено право грађанства Млетачке републике.¹³⁹

4. Почетак отвореног непријатељства

Најважнији задатак Јована Кантакузина био је да среди стање у другом граду царства, Солуну, јер је добро знао да од тога зависи даља судбина царства Ромеја. После успешне акције у јесен 1350. године Солун је био враћен под контролу царске власти.¹⁴⁰ Он је заједно са својим зетом младим царем Јованом V Палеологом ушао у град септембра 1350. године.¹⁴¹ Кантакузину је Солун био веома значајан, јер је у његовим плановима требао да му буде база за предузимање контранапада према градовима и областима које је српски цар у својим претходним освајањима заузео од Византије. После сређивања ствари у Солуну, Јован Кантакузин је могао да планира акције против Стефана Душана.¹⁴² Кантакузин је започео своју контраофанзиву нападом на Верију, град који га је међу првима признао за свог цара. У самом граду цар Стефан Душан је поставио јак гарнизон од 1500 војника и одред немачких најамника, што говори да је Верија била значајна српском цару. Иако је постојала јака посада у граду, Кантакузин је успео да је заузме уз помоћ пастира Марцелата који је поставио лестве уз бедеме.¹⁴³

Како сам Кантакузин каже у свом делу *„А све остале војнике, осим тридесеторице заповедника нареди да наоружани пешице крену натраг кући, јер су им коњи од војске заплењени“*, што говори да је српске војнике и немачке војнике ослободио, а даље каже *„Наиме, не погибе нико, ни од Ромеја и од Трибала, осим једног варварина, а он је, како се причало, убијен од Ромеја“* што је значило да је заузео град без жртава.¹⁴⁴ После освајања Верије, Кантакузин се ускоро окренуо против Водена (Едесе), водећи како сам каже знатно већу војну силу него против Верије. Канаткузин је и ова град успео да освоји али

¹³⁹ Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 188.

¹⁴⁰ Б. Ферјачић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 245-247.

¹⁴¹ Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 197.

¹⁴² Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 247.

¹⁴³ Исто, 248.

¹⁴⁴ ВИИНЈ VI, 507- 508.

не како се он надао помоћу великаша из самог Водена, него је град заузет јуришем.¹⁴⁵ Како Кантакузин у свом делу наводи „*Заиста, не нађе смрт ниједан од Ромеја са царем или варвара, а рањених је било много*“, што опет говори да је без људских губтака освојио и овај град. Даље у свом делу наводи „*После освајања цар је војнике који беху Трибали отпустио без коња кући*“.¹⁴⁶ Непосредно после успешног освајања Водена, Јовану Кантакузину су без борбе пришле тврђаве и мањи градови, око Водена и Верије; Старидол, Петра, Соск, Деври, Острово, Нотија, као и градови у Тесалији Ликостоми, Кастри.¹⁴⁷ После ових великих успеха Кантакузин је кренуо даље, како он сам говори у свом делу „*и удостојивши војску са мало кратког одмора, цар је одмах кренуо на Сервију. А то је био не мали град који се налазио на граници између Вотијеје и Тесалије; њиме (градом) са осталом Тесалијом заповедао је Прељуб, један од Краљевих велможа, који се особито истицао мудрошћу и храброшћу и предњачио је над другима ратним искуством*“.¹⁴⁸ Прељуб је због неповерња у становништво Сервије, раздвоји жене и децу од мушкараца, а становницима изван града је забранио да уђу у град, говорећи да се боре испред својих кућа. Ти људи су убрзо прешли на страну Кантакузина. Припремајући напад против Сервије, Кантакузин је наредио да се опустоши и опљачка околина града, после чега је уследио општи напад на бедеме града који је успео да буде неосвојен.¹⁴⁹

Јован Кантакузин наводи у свом делу као разлог неуспешног напада на Сервију „*А пошто баш у време најжешће борбе падоше јаке кише и остала војска устукне и повуче се у логор, не моговши да се истовремено бори и са кишом и са непријатељем, чврсто стојећим на зидинама, док су се сами много клизали по блату*“.¹⁵⁰ Кантакузин се након неуспеха приком покушаја освајања Сервије вратио у Верију. За време византијског напада на Верију, Воден и Сервију, цариградски патријарх Калист, изекао је тзв. анатему на првог српског патријарха и првог српског цара.

„Одлучење“ извршено са великим закашњењем и очигледно је имало политички циљ. Требало је да потпомогне Кантакузинов противнапад и помогне обарању српске

¹⁴⁵ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 250.

¹⁴⁶ ВИИИЈ VI, 511.

¹⁴⁷ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 251.

¹⁴⁸ ВИИИЈ VI, 512-513.

¹⁴⁹ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 251- 252.

¹⁵⁰ ВИИИЈ VI, 516.

царске власти у некадашњим византијским областима.¹⁵¹ Освајања поменутих градова и тврђава није био једини резултат противнапада Јована Кантакузина у јесен 1350. године. Њему су после ових успешних освајања стигли изасланици из Скопља, који су позвали Кантакузина да му предају град.¹⁵² Такође су и неки српски великаши као Брајан, Хлапен и Толислав, према речима Кантакузина, показали спремност да преговарају са њим о преласку у његову службу.¹⁵³

Успеху Јована Кантакузина у његовим освајањима током његовог противнапада током јесени 1350. године, допринела је околност да је Стефан Душан био војно ангажован на другом крају своје просторно велике државе. Године 1346. после десет година мира избио је сукоб између Србије и Босне. Сукоб је избио око Хума, а цар Стефан Душан је тражио од бана Стјепана II Котроманића да му врати Хум. Посредством Млечана крајем 1346. године, склопљено је примирје које је истекло 1349. године. Босански бан није имао намеру да врати Хум цару Душану, него је још хтео да подигне утврђење на Неретви у чему није имао подршку Млечана. Они су покушали да поново издејствују склапање примирја али нису успели у томе. Стефан Душан је октобра 1350. године, започео успешан поход у правцу Хума заузевши град Нови на Неретви.

Поход је био прекунут због изненадних вести о освајањима Јована Кантакузина у ширем залеђу Солуна. Стефан Душан је остављајући у Хуму слабу војску, одмах кренуо у Македонију. Ову нову ситуацију је искористио босански бан и поново заузео Хум. На путу ка Македонији Стефан Душан је са супругом Јеленом посетио Дубровник, одакле је брзо наставио пут ка Македонији. Он је крајем 1350. године стигао под бедеме Солуна и убрзо је Јовану Кантакузину предложио да се састану и преговарају о слапању мира.¹⁵⁴ Кантакузин је у свом делу оставио детаљан приказ преговора. Стефан Душан је први узео реч. Српски цар је Кантакузина оптужио да је започео рат и показао незахвалност према њему, набрајајући сва добротинства која је за Кантакузина учинио током његовог боравка у Србији као прогнаника, на крају га позвао да обнови раније пријатељство.¹⁵⁵ Како сам Кантакузин наводи у свом делу, српски цар је тада изговорио и значајне речи

¹⁵¹ ИСН I, 552.

¹⁵² Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 252-253.

¹⁵³ ИСН I, 550.

¹⁵⁴ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 259- 262.

¹⁵⁵ Исто, 262- 263.

„Али ако те стварно жалости што сам присвојио неки део државе Ромеја, онда треба да имаш на уму да и сам имаш много пута више, присвајајући од исте (државе) што другоме припада“.¹⁵⁶ Изреченом реченицом цар Стефан Душан је отворено рекао да Кантакузинову власт сматра незаконитом, притом наговештавајући Јовану V Палеологу недвосмислено да је спреман да стане на његову страну. Треба нагласити да је преговорима код Солуна био присутан и легитимни владар Византије, Јован V Палеолог.¹⁵⁷

Затим је реч преузео Кантакузин, који је правдао своје акције за повратак поменутих градова показујући захвалност српском владару за раније исказано пријатељство и помоћ. Он је низом оптужби против Стефана Душана хтео да оправда своје војне акције. Позвао је Стефана Душана „ да ако жели праведно да поступи, врати Акарнанију и Тесалију и друге градове Македоније“.¹⁵⁸ Потом је Стефан Душан предложио Јовану Кантакузину да сваки задржи оно што тренутно има, на шта Кантакузин није пристао. Супарничке стране су се договориле да се поново састану сутра. Пошто је Кантакузин увидео да српски цар не жели да попусти запретио му је ратом. Стефан Душан се залагао да се нађе неко компромисно решење поделом територија док је Кантакузин тражио од српског цара да врати градове обухваћене ранијим заклетвама.¹⁵⁹

Како сам Кантакузин говори у свом делу да је склопљен споразум који је подразумевао поделу територија на следећи начин „ и одмах да Акарнанија и Тесалија и Сервија и између њих према мору градићи и Верија и Едеса (Воден), Гинекокастрон и Мигдонија са насељеним градовима и села око Струме до граница Сера и брда Тантесана припадну Ромејима, а Зихна и Сер и Мелник и Струмица и Касторија и друга села и градиће Македоније, који су изван наведених градова, да поседује Краљ“.¹⁶⁰ Након ових преговора двојица царева су се повукли у Солун а српски цар је отишао у свој логор надомак Солуна. Ноћу су у табор српског цара кришом дошле присталице младог цара, наговарајући Стефана Душана да споразум који је требао да сутрадан буде склопљен

¹⁵⁶ ВИИНЈ VI, 526.

¹⁵⁷ Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 199.

¹⁵⁸ Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 263- 264.

¹⁵⁹ Исто, 265.

¹⁶⁰ ВИИНЈ VI, 537.

одбаци, што је он и урадио.¹⁶¹ Након одбацивања споразума војске српског цара и Јована Кантакузина су стајале једна наспрам друге код Солуна, али до сукоба није дошло због несигурности обојице противника у своју победу па су се повукли. Јован Кантакузин се повукао у Цариград, остављајући у Солуну свог зета цара Јована V Палеолога а као неку врсту контроле над младим царем оставио је свог таста Андроника Асена. Таста је оставио да би спречио покушај склапања савеза младог византијског цара са српским царем чега се с разлогом прибојавао Кантакузин.¹⁶²

Убрзо након повлачења Јована Кантакузина у Цариград, почетком јануара 1351. године војска Стефана Душана је прешла Вардар и започела опсаду Водена. Како сам Кантакузин пише у свом делу „*А Краљ, мало пошто је цар (Јован Кантакзин) отишао из Солуна, освоји Едесу (Воден), заузевши је издајом неких који су пристали уз њега.*“¹⁶³ Након што је освојио град, српски цар је ослободио посаду и заповедника извесног Макродуку док је Георгија Лизику сурово казнио. Верију је вероватно заузета у пролеће 1351. године¹⁶⁴ чиме је Стефан Душан овим успесима поништио претходне успехе Јована Кантакузина из јесени 1350. године.¹⁶⁵

¹⁶¹ Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 199.

¹⁶² Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 266-268.

¹⁶³ ВИИИЈ VI, 542.

¹⁶⁴ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 268-270.

¹⁶⁵ Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 200-201.

5. Стари противници и нови савезници

Пре одласка из Солуна, Јован Кантакузин је саветовао свог зета цара Јована V Палеолога да нипошто не верује Стефану Душану, јер је страховао да ће Стефан Душан покушати да на своју страну привуче младог цара како би поново покренуо нови грађански рат међу Ромејима. Како би спречио могући савез који би свакако би уперен против њега, Кантакузин је оставио свог таста Андроника Асена да надзире младог цара. Кантакузинови противници тежили су да што пре из Солуна уклоне његовог таста.¹⁶⁶ Заузет ратом са Ђеновом, Јован Кантакузин није могао да адекватно одговори на лоше вести које су му у Цариграду стизале из Солуна. Незадовољство младог цара својим положајем у Солуну потпиривали су Кантакузинови непријатељи и саветовали су му да поврати од оца наслеђену власт, уз Душанову помоћ јер је Стефан Душан био спреман „да му свом снагом помогне јер убраја Јована Кантакузина у највеће непријатељ“.

Пошто се млади цар у Солуну нашао у у тешком положају, окружен војском српског цара, послушао је савете противника свога таста Кантакузина и одлучио да склопи савез са Стефаном Душаном.¹⁶⁷ Обојица будућих савезника су имали личне интересе за склапање међусобног савеза против Кантакузина; Јован V Палеолог је желео да заузме угрожени цариградски престо, док је српски цар имао у плану даље освајање Ромејских области. По Нићифору Григори, млади цар се обавезао да ће као таоца послати своју супругу Јелену Кантакузин и да ће се оженили Теодором, свастиком Стефана Душана и рођеном сестром бугарског цара Јована Александра. Али до жељеног брака ипак није дошло.

Споразум о савезу је склопљен у касно пролеће 1351. године¹⁶⁸ и након склапања уговора о савезу, Јован V Палеолог је јула исте године издао хрисовуљу српском манастиру Хиландару где му је потврдио неке поседе. У тексту се наглашава да је повеља настала на молбу Стефана Душана, који је назван „преузвишеним царем Србије и љубазним ујаком царства ми“, што доказује да је било предвиђено да Јован V Палеолог

¹⁶⁶ Б. Ферјачић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 275-276.

¹⁶⁷ Исто, 276- 281.

¹⁶⁸ Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 209-212.

свом новом савезнику призна царску титулу. Стефан Душан је пре свега имао обавезу да пружи војну помоћ Јовану V Палеологу у борби са Јованом Кантакузином.¹⁶⁹ Кантакузин је покушао да избегне сукоб са младим царем, тако што би област Матије Кантакузина у западној Тракији предао младом цару а Матији једну област у околини Једрена која је била још важнија. Кантакузин је преговорима убедио да Ана Савојска посредује између Кантакузина и цара Јована V Палеолога. Она је средином лета 1351. године дошла сину младом цару у Солун и издејствовала измирење између двојице царева.¹⁷⁰

Међутим, догађаји који су уследили показали су да је смиривање односа између двојице царева било само привремено. Јован V Палеолог незадовољан својим положајем у Солуну тражио је од Кантакузина да му уступи Енос и неке тврђаве у трачкој Халкидици (област Волерона), области које су биле део апанаже Матије Кантакузина коју је добио још 1347. године. Јован V Палеолог је почетком фебруара 1352. године дошао у Цариград. Пошто Матија Кантакузин није дошао у престоницу, Јован Кантакузин је морао да испуни захтеве свог незадовољног зета и да му уступи поседе у Тракији с градовима Еносом и Дидимотиком. Кантакузин је оправдано страховао од нових сукоба између Јована V Палеолога и Матије Кантакузина, па желећи да спречи сукоб послао је крајем марта или почетком априла 1352. године супругу Ирину на челу посланства у Дидимотику. До споразума није дошло јер Јован V Палеолог није желео да призна самосталан положај свог шурака Матије Кантакузина.

Било је питање времена када ће избити нови сукоб.¹⁷¹ Јован V Палеолог је сакупивши војску из градова њему потчињених, кренуо је на трачке тврђаве источно од његових поседа и највероватније крајем маја и током јуна 1352. године заузео је многе тврђаве и градове који су му добровољно прилазили. Такође је напао и Једрене заузео је већи део града, али не и тврђаву коју је запосео Матија Кантакузин одатле шаљући позиве оцу у помоћ. Уз помоћ турских одреда Кантакузин је брзом реакцијом потиснуо младог цара, који се повукао у Дидимотику.¹⁷² Младом цару за даљу борбу против Кантакузина и Турака је била потребна помоћ са стране. Одлучио је да се за помоћ обрати српском цару

¹⁶⁹ Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 282-283.

¹⁷⁰ Г. Острогорски, *Историја*, 492.

¹⁷¹ Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 285-287.

¹⁷² Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 219-221.

позивајући се на уговор склопљен 1351. године. Стефан Душан је пристао да му помогне и пошаље војску али под условом да у Србију као талац дође царев брат деспот Михајло Палеолог. Када је овај приспео у Србију, Стефан Душан је послао помоћну војску.¹⁷³ Кантакузин у свом делу наводи да је Стефан Душан послао под командом казнаца Бориловића 7000 коњаника,¹⁷⁴ док Нићифор Григора наводи да је послао 4000.¹⁷⁵ По Јовану Кантакузину његов зет млади цар је тражио и помоћ од бугарског цара Јована Алекасндра. Такође се разликују подаци савремених византијских историчара и у броју турских савезника Кантакузина. Он у свом делу наводи да је Осмалија било више од 10000 људи а Нићифор Григора у свом делу наводи да је Орхан из логора у Лампаску превео преко Хелеспонта силу од 12000 људи. Прешавши Хелеспонт Турци под командом Орхановог сина Сулејмана су кренули ка тврђави Емфитиону која се налазила близу Дидимотике. Надомак Емфитиона су савезници Јована V Палеолога изненада наишли на Османлије. Бугари су се спасли бекством у Дидимотику, а Срби су заједно са Ромејима напали Османлије, претрпевши тежак пораз од бројчано надмоћнијег непријатеља.

Много Срба је погинуло, добар део је заробљен, а најмањи део војске се спасао са казнацом Бориловићем. Битка код Емфитиона или Дидимотике одиграла се средином октобра 1352. године. Ова битка је била и последњи окршај Срба са Турцима који се може сврстати у акције Стефана Душана предузете у оквиру савезничких обавеза према супротстављеним странама у грађанском рату вођеном у царству Ромеја.¹⁷⁶ Упркос поразу својих савезника, Јован V Палеолог одбијао је сваку помисао на слапање споразума са Кантакузином. У Тракији и Цариграду је популарност младог цара расла. Турци су исте 1352. године, заузели тврђаву на Хелеспонту, Цимпе, што им је био први посед у Европи. Иницијативу за овакву агресивну овајачку политику према Византији носио је агресивни Орханов син Сулејман. Након турског заузимања тврђаве Цимпе, 1353. године, Матија Кантакузин је проглашен за цара а патријарх Калист је смењен јер је одбио да га

¹⁷³ Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 288.

¹⁷⁴ ВИИИЈ VI, 553.

¹⁷⁵ Исто, 288.

¹⁷⁶ Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 288- 290.

крунише за цара. Године 1354. Матију Кантакузина је крунисао за цара нови патријарх Филотеј.¹⁷⁷

Након страшног земљотреса у ноћи између 1. и 2. марта 1354. године разрушене су биле многе тврђаве и оштећене зидине Цариграда. Теже од последица елементарне катастрофе било је турско освајање Галипоља 2. марта 1354. године, најјаче тврђаве на европској страни Хелеспонта која је представљала кључ Цариграда са запада. Сви претходно набројани догађаји су довели до драстичног пада популарности Јована Кантакузина и до пораста популарности Јована V.¹⁷⁸ Он је уз помоћ ђеновљанског савезника Франческа Гатилузија у ноћи између 21. и 22. новембра 1354. године ушао у Цариград и склопио споразум повољан по Јована Кантакузина 25. новембра 1354. године. Али поред повољног споразума, 10. децембра 1354. године, Кантакузин је абдицирао и то је означило коначну победу Јована V Палеолога у византијском грађанском рату.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Г. Острогорски, *Историја*, 492-493.

¹⁷⁸ Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 237.

¹⁷⁹ Исто, 239- 247.

Дешавања на граници и прекинути планови

Српски цар је последњих година своје владавине био принуђен да посвети пажњу северним границама своје државе, коју је константно угрожавала суседна Угарска. Продор преко Саве и Дунава у унутрашњост Балканског полуострва био је један од главних политичких циљева угарских краљева. Угарска је имала благонаклоност папске курије у вођењу ратова против шизматичких владара Србије, као гранична земља католичког света.¹⁸⁰ Након склапања мира са Напуљском краљевином 1352. године, угарски краљ Лајош I припремио је поход на Србију. Нови сукоб је између Србије и Угарске је почео 1353. године и имао је крсташки карактер. Стефан Душан је кренуо у сусрет непријатељу али увидевши да је слабији, повукао се у долину Ломнице под Рудником. Након тога је дошло до преговора Лајоша I и Стефана Душана на Дунаву, али тешке услове мира од стране угарског краља, Стефан Душан није могао да прихвати. Угарски краљ је поново напао и стигао све до Рудника. Али се поново повукао пошто је Стефан Душан одлучио да војска не излази на отворено поље. Такође је и 1354. године, угарски краљ напао Србију али због барске болести много војника му умрло, вероватно је у питању била маларија.¹⁸¹

По завршетку рата са угарским краљем Лајошем I, цар Стефан Душан је посветио пажњу јужним границама своје државе, у којима је провео остатак живота. Новембра 1354. године на сабору у Серу изабран је нови српски патријарх Сава, а цар Стефан Душан је у истом граду провео зиму 1354/1355. године.¹⁸² На готово самом крају живота Стефана Душана дошло је до краткотрајне војно-политичке сарадње српске државе и Млетачке Републике изван граница Царства. За Клис и Скрадин, градове које је држала Јелена Шубић, сестра Стефана Душана, од раније су се интересовали Млечани. Клис и Скрадин је у исто време угрожавао угарски краљ Лајош I. У јесен или зиму 1355. године, стигла је посада српског цара коју су предводили Ђураш Илијић и витез Палман. Ђураш Илијић је ушао у Скрадин а витез Палман је ушао у Клис, али војска није дуго остала у градовима Јелене Шубић. Пошто није могао да се одржи у Скрадину, Ђураш Илијић је град предао

¹⁸⁰ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 292- 293.

¹⁸¹ <https://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/Konstantin-Jirecek-Politiccka-Istorija-Srba-Do-1537.pdf> (20.09.2019) 233..

¹⁸² Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 304-305.

Млечанима по ранијим наређењима 10. јануара 1356. године, не слутећи да је српски цар већ умро.¹⁸³

Значајан чинилац у спољнополитичкој делатности Стефана Душана на самом крају његове владавине представљају односи са папском куријом. Главни мотиви Душановог приближавања папи, била је идеја Стефана Душана да га папа постави за врховног заповедника хришћанске војске у борби против неверника. За узврат би Стефан Душан прихватио папу за оца хришћанства. Стефан Душан је имао и практичних разлога да упостави ближе односе са папом јер је број католика у његовој држави порастао са освајањима. Такође је покренуо питање склапања уније, налик византијским царевима, желећи да буде заштићен од напада угарског краља Лајоша I који су средином 1354. године, када је упутио посланике папи Иноћентију VI, били посебно актуелни.

Папски легати Петар Тома и Бартоломеј, стигли су у Србију крајем фебруара или почетком марта 1355. године када су разлози за сарадњу са папском куријом ишчезли. Непосредна опасност од Угарске била је у то време отклоњена а у Цариграду је дошло до сређивања унутар ромејске државе. Кантакузин је абдицирао, док се Јован V Палеолог, као законити наследник престола устоличио чиме је окончан грађански рат у Византији. То је још више удаљило Стефана Душана од својих планова о освајању византијске престонице. Након ових догађаја преговори између Стефана Душана и Авињона били су излишни.¹⁸⁴

Први српски цар је умро 20. децембра 1355. године. Стефан Душан је сахрањен у својој задужбини Светих Архангела код Призрена¹⁸⁵. Дубровачки историчар, Мавро Орбин наводи да је Стефан Душан умро у Дјаволотопи у Романији, али исти писац бележи да је умро у Неродимљу.¹⁸⁶ Како наводи Димитије Кидон у једном свом писму, смрт српског владара донела је велико олакшање Византији, иако је сећање на њега и његову

¹⁸³ ИСН I, 556.

¹⁸⁴ Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 262-263.

¹⁸⁵ <https://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/Konstantin-Jirecek-Politicka-Istorija-Srba-Do-1537.pdf> (20.09.2019) 234.

¹⁸⁶ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 308.

војску „ варваре“ у Византији морало остати живо. У свести Ромеја Стефан Душан је био „ негативан јунак“ .¹⁸⁷

¹⁸⁷ Б. Павловић, *Срби у делима Димитрија Кидона*, Зборник радова Византолошког института, XLIX, Београд 2012, 269-289.

Карте

Правац Душанових војних и освајачких акција

Душаново царство у време највећег територијалног опсега

Закључак

Изненадна смрт задесила је Стефана Душана 20. децембра 1355. године усред великих војних планова према северу и југу државе. Не зна се узрок те смрти, али она јесте почетак краја српског царства и српске државе којој је у тим тренутцима недостајала јака личност владара који би био способан да на окупу одржи два народа, различите територије и ојачале властелине. Сви ти елементи су брзо спојени у једно и требало је доста да прође како би цело Душаново стваралаштво срасло како треба и издржало тест времена.

Чим је нестало јаке централне власти, грчки делови царства са другачијим менталитетом и традицијом почињу са одвајањем од српске државе у којој су се јављају обласни господари који је додатно слабе. Дељење звања и великих делова територија људима од поверења је довело до унутрашњих немира и борби за независност одмах по нестанку Душанове личности. Ове мале српске државице, подељене и ослабљене, биле су лак плен надлазећим Османлијама које су их освајале једну по једну после битке на Марици 1371. године.

Надолазећу турску опасност ретко ко је схватао у потпуности у то време, па и ако је неко од балканских владара био спреман да поведе рат против неверника, то је било више због политичких циљева него да заиста отклони оно што се спремало. Тачка без повратка је била турско освајање Галипоља, што је њима донело једно јако и стално упориште на европској територији. После тог догађаја, више нико од распарчаних српских држава и ослабљеног византијског царства није могао да стане на пут османлијској војсци која је после Маричке и Косовске битке запечатилa судбину југоисточне Европе у наредних пет векова.

Списак извора и литературе

Извори :

Византијски извори за историју народа Југославије VI, Београд 1986, (приредили : Ф. Баришић и Б. Ферјанчић)

Данилови настављачи, *Животи краљева и архиепископа српских*, Београд 1989, (приредио: Г. Мак Данијел)

Г. Цамблак, *Житије Стефана Дечанског*, Београд 1989, (приредио: Д. Петровић)

Литература:

Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, Београд 2005.

Р. Радић, *Време Јована V Палеолога (1332-1391)*, Београд 1993.

Историја српског народа, први том, приредио Сима Ћирковић, Београд 1981.

М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, Београд 1989.

К. Лиречек, *Историја Срба I*, Београд 1952.

Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1959.

Г. Острогорски, *Душан и његова властела у борби са Византијом*, Сабрана дела IV, Београд 1970.

Г. Острогорски, *Византијски систем хијерархије држава*, Сабрана дела VI, Београд 1970.

Г. Острогорски, *Византијски цар и светски хијерархијски поредак*, Сабрана дела VI, Београд 1970.

С. Пириватрић, *Улазак Стефана Душана у Царство*, Зборник радова Византолошког института XLIV (2007).

Сима М. Ћирковић, *Србија и Царство*, Глас САНУ, Одељење историјских наука 10 (1998).

Божидар Ферјачић, *Византија према српском царству*, Глас САНУ, Одељење историјских наука 10 (1998).

Љубомир Максимовић, *Српска царска титула*, Глас САНУ, Одељење историјских наука 10 (1998).

Бојана Павловић, *Срби у делима Димитрија Кидона*, Зборник радова Византолошког института XLIX (2012).

М. Динић, *Душанова царска титула у очима савременика*, Зборник у част шесте стогодишњице законика цара Душана I, Београд 1951.

Б. Павловић, *Срби у делима Димитрија Кидона*, Зборник радова Византолошког института, XLIX, Београд 2012.

<https://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/Konstantin-Jirecek-Politicka-Istorija-Srba-Do-1537.pdf>